

Дідук І.А.[°]

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник (м.Київ)

ОСНОВНІ СМИСЛОВІ КОНСТРУКТИ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ У ПОЛІТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У даному дослідженні було проаналізовано образ держави та вивчено його смислове наповнення. Встановлено, що наратив минулого забезпечує молодь двома принципами смислотворення: сприйняття та опору, тобто, відданості домінуючому в спільноті тексту та критичного до нього ставлення.

Ключові слова: історична пам'ять, наратив минулого, смислові конструкти, образ держави

В данном исследовании было проанализировано образ государства та изучено его смысловое наполнение. Установлено, что нарратив прошлого обеспечивает молодежь двумя принципами смыслообразования: восприятие и сопротивление, то есть, преданность доминирующему в обществе тексту и критическое к нему отношение.

Ключевые слова: историческая память, нарративное прошлое, смысловые конструкти, образ государства

The investigation analyzed an image of a state and studied its semantic substance. It is established that narrative of the past provides youth with two principles of sense creation: perception and resistance that is devotion to dominant text in community and critical attitude to it.

Keywords: historical memory, narrative of the past, semantic constructs, image of a state

Історичний досвід попередніх поколінь є своєрідним гіпертекстом спільноти, її гранд-наративом, а його образи, - смисловими конструктами. Через діалог між домінуючими у спільноті текстами та особистістю відбувається конструювання соціальної реальності – цілісної багаторівневої системи знань та уявлень особистості, представленої через інтепретативні схеми. При цьому історична пам'ять та історична свідомість є як каналом передачі традиційних соціальних знань, уявлень та ставлень, так і генератором народження нових.

Актуальність проведеного дослідження зумовлена потребою з'ясувати ті смислові вузли пам'яті, де відбувається зустріч соціального з індивідуальним і їхнє самонаповнення та проаналізувати основні смислові конструкти історичної пам'яті українського гранд-наративу як важливого чинника конструювання молоддю політичної картини світу.

Процес конструювання моделі прийнятного минулого переплівся з побудовою свого безпечного теперішнього та щасливого майбутнього. Психологічна наука має можливість розкривати ті індивідуальні і колективні уявлення, які викристалізуються на перехресті подій і часу, й проявляються у людських вчинках. Тому важливо розглянути культурно-історичний багаж молоді як потужній ресурс присутній у кожному суспільстві. А саме, проаналізувати образи політичної картини світу, зокрема, образ держави, та розглянути його смислове наповнення, що й стало **метою** нашого дослідження. Адже соціальна реальність може лише запропонувати "зовнішню" форму явища, тоді як індивіди наповнюють його змістом самостійно.

Дослідження історичної пам'яті має ґрунтовні та багатопланові нароби. Історична пам'ять тлумачиться як соціокультурний конструкт; як результат взаємовпливу суб'єктивної та об'єктивної реальності індивіда; як результат соціальної взаємодії; як система смислів, інтепретативних схем, які зафіксовані у текстах групи. Розглядається також у контекстах історичного досвіду (О.М.Лактінов), історичної ідентичності (В.В.Середа), духовного досвіду поколінь (Зерній), соціальної пам'яті.

На основі досліджень М. Хальбвакса, П. Рікера, П. Нора, Ф. Йейтс, Ф. Арієса зроблено висновок що історична пам'ять є "втіленням" соціальної пам'яті, своєрідним "місцем" соціальної пам'яті [1].

Історична пам'ять у рамках інтеракційно-феноменологіної парадигми тлумачиться як текст (М.Л.Макаров, [2]). Важливим чинником упорядкування та конструювання психічної реальності є наративні структури - текст [3]. Останній є спрощеним відображенням соціальної реальності, якою він породжений. Такі тексти будуються навколо „сильних”, системоутворюючих смислів людського буття. Множинність варіантів, втілених у певних сюжетах, є узагальненими „інтерпретаційними матрицями”, які зафіксовані у певних смислах. Вони стають домінуючими і утворюють щось, що сприймається більшістю у якості «здорового глузду». Домінуючий текст спільноти розгортається у контексті хроніки відчуттів та переживань, які передаються на рівні з історичними знаннями.

Наратив минулого постає фундаментальним компонентом соціальної взаємодії, поєднуючи суб'єкта з культурою та іншими. У минулому відшукувалися необхідні взірці – «корисні істини», котрі мали прислужитися для обґрунтування доцільності новітніх політичних і соціальних змін, аргументи, щоб ствердити ідею поступального розвитку людства за його іманентними законам. У зв'язку з цим, доцільно говорити про наратив минулого – текст, який особистість упорядковує та конструює.

Іншими словами, людина включаючись у процес конструювання соціального досвіду, облаштовується в ньому, засвоює основні соціокультурні схеми. При цьому людина не завжди автоматично засвоює культурні схеми, в яких відбито історичний досвід, а може інтерпретувати, пропускати їх через внутрішні латентні структури досвіду (інтепретативні схеми, концепти) і відтворювати їх у новій змістовій якості, яка не завжди відповідає попередній. Оскільки історична пам'ять є як результатом розвитку спільноти, так і механізмом конструювання майбутнього, то вона постає потужним дискурсом, текстом, що відображає здатність спільноти до когнітивного моделювання дійсності. Іntenціональна властивість пам'яті спрямовує її у теперішнє та конструює майбутнє.

На основі теоретичного аналізу дослідження, встановлено, що наратив минулого – це здатність особистості зрозуміти та проінтерпретувати зовнішній світ та його значимі смисли. Він є засобом організації, осмислення та упорядкування особистого досвіду, який крім відображення розуміння та інтерпретації людиною дійсності та самої себе, включає також й світ значимих переживань та індивідуально-авторське ставлення до дійсності. Він є досить гнучкою моделлю, яка дозволяє осмислювати реальність, пристосовуючись до неї, оскільки сам є частиною цієї реальності. Крім того, наратив минулого надає узгодженості та впорядкованості людського досвіду, а також змінює цю впорядкованість, коли досвід або його осмислення змінюються. Л.Ваховський

пише, що в площині нарративного підходу історія – «це не те, що було насправді в минулому, а те, що ми про це минуле розповідаємо» (цит. за [4]). Основне завдання людини при конструюванні минулого – створити модель прийняттого образу, узгодити можливо навіть суперечливі схеми.

Наратив минулого представлено замкненою завершеною структурою, що включає такі характеристики, як послідовність і завершеність дій, події, що змінюють одна одну і розміщені у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку, оцінки найбільш значимих подій, афективне ставлення до них оповідача.

Отже, взаємодія суб'єктів у соціально-політичному просторі представлено як обмін смислами, що «занурені» в історико-культурний контекст. При цьому виділяються два модуси свідомості: нарративний модус, який відображає життєвий контекст і унікальний індивідуальний, та досвід парадигматичний, або логічно-науковий, як форма наратива, яка була вироблена в процесі культурного розвитку людства загалом.

Г.К. Середою було запропоновано теоретичну модель пам'яті, де реалізуються дві тенденції: інтенціональна й реконструктивна. Під інтенціональністю пам'яті розумілась спрямованість її в майбутнє, оскільки саме майбутнє визначає, що буде закріплено в пам'яті. Згідно з реконструктивною тенденцією в пам'яті нічого не зберігається в незмінному виді, і ця мінливість пам'яті і є законом її функціонування [5].

Історична пам'ять трактується як головний признак існування нації. У національній площині психоло-історична думка є своєрідним зовнішнім матеріалізованим виявом складної внутрішньої роботи самоусвідомлення нації. В психолого-історичному дискурсі заново переживаються минулі події, але вже на рівні рефлексії, у зв'язку з чим ці переживання набувають нової якості. Отже, історична пам'ять є тим пунктом, де «сходять» свідоме та несвідоме, звільняючи потужний заряд міфотворчої енергії етносу та окремої особистості. (Яремчук О.В., [6])

Методологія соціального конструювання створює можливості для дослідження проблеми конструювання історичного досвіду у соціокультурному, персонологічному та життєздійснювальному контекстах, які переплітаються, здійснюють взаємовплив і утворюють компоненти досвіду (соціальний, особистісний та дієво-вчинковий).

Одним з елементів нарративу минулого є образ держави. Він створює специфічну політичну та психологічну єдність суспільства (народу) у межах певної території.

У рамках інтеракційно-феноменологічної парадигми реалізація принципів співбуття у межах певної території (держави) опосередковується схемами, які є контекстуальними, створеними на основі інтерпретацій тих зразків, які транслюються у соціокультурному просторі. Тобто, поведінка людей визначається масовими стереотипами свідомості, звичаєвими типами поведінки, політичними та правовими нормами, релігійними й етичними доктринами.

Історична пам'ять не є дзеркальним відображенням пережитого, вона є його осмисленням та інтерпретацією на основі власного досвіду. Суспільства здатні конструювати (чи деконструювати) своє минуле для потреб та інтересів, які виникають в реальній соціально-політичній дійсності, та формувати своє

майбутнє. Для пояснення чи тлумачення минулого (історичних подій, фактів, діяльності видатних постатей в історії народу) створюються сучасні міфи, які покликані згуртувати націю, «створити» ознаки (образ) народу, які б дали змогу ідентифікувати його серед «Інших». В історії кожного народу є події, з якими він схильний ототожнювати себе і свою долю, найчастіше це події, пов'язані з формуванням державності, з війнами чи катастрофами, які довелося пережити народові, тобто з переломними знаковими подіями у його історії. Міфологізація минулого дає змогу народові «побачити» своє місце у світі, пояснити особливості культури та ментальності, створити ідентифікаційний паттерн масової свідомості, осмислити особливості власного образу, свого «Я», яке є не лише відмінним від «Іншого», але й дає змогу розрізнити подібних «Своїх» та ворожих «Чужих».

Варто виокремити праці, в яких аналізуються характеристики образу держави. Так, у Н.Хазратова зазначає, що вони лише частково є наслідком певної морфологізації, що супроводжують її існування. Деякі з характеристик (зокрема, престижність, перспективність) здебільш є саме результатом впливу символічної реальності функціонування організації. Водночас саме такі характеристики відповідають за сприйняття людиною образу та визначають її ставлення та конкретну поведінку. Образ держави характеризується такою властивістю, як системність: основні, визначальні риси держави сприймаються постійними, незмінними. Цей образ – досить стійкі, стратифіковані та динамічні уявлення, котрі співвідносяться з політикою, економікою, історією і культурою певної держави. Образ держави включає набір символів і соціальних уявлень про її місце у світі [7].

Позняк С.І. у систему уявлень про державу включає три смисли, а саме, суспільство, упорядковане за допомогою норм і права, „уряд” – множина органів адміністрування та територія, країна. На думку психолога, ознакою демократичної політичної культури є формування уявлення про розрізнення, не цілковиту тотожність суспільства і держави [8].

Таким чином, політичний текст є спрощеним відображенням соціальної реальності, якою він породжений. Він розкривається через систему знань, уявлень та ставлень до інституту держави. Остання акумулює в собі весь спектр взаємодії громадянина та соціальної організації. Системоутворюючі смисли взаємодії громадянина та держави доцільно представити як смислові конструкти - особливий суб'єктивний засіб, створений самою людиною, перевірений нею на практиці, який допомагає їй сприймати і розуміти оточуючу дійсність, прогнозувати і оцінювати події (Дж. Келлі, [9]).

Проведене дослідження полягало в аналізі образу держави, що дало змогу «зчитати» своєрідний текст соціально-політичної реальності, представленої у національній свідомості студентства. На першому етапі дослідження за допомогою контент-аналізу текстів істориків, політологів та культурологів, які мають історичну та політичну спрямованість, було відібрано основні поняття змісту образу держави. Їх аналіз дав інформацію про домінування конкретних філософських, політичних та соціальних конструктів. Також дозволив зняти зріз зовнішніх уявлень та смислів. Такі характеристики образу держави відображають об'єктивну реальність. Вони є стимулами і мотивами поведінки людини. Це своєрідні смислові пласти, кожен із яких відсилає особистість до відповідного контексту. І завдання особистості віднайти ті „смислові ключі”, які дозволять їй

відтворити його зміст як цілісний, зрозумілий, прийнятний, безпечний та, що важливо, авторський.

Основними конструктами виявлено: етнічно-міфологічні, світоглядні, суспільно-політичні, правові та моральні. Вони складають базовий зміст поняття та є складним переплетеним набором настанов та орієнтацій. Етнічно-міфологічний підхід до образу країни фактично розуміє її географічно (через поселення) та культурно – завдяки спільності мови, звичаїв і традицій. Моральні та правові засади стали смисловими центрами психологічного простору політичного світу.

Така психологічна природа образу держави дає змогу реалізовувати важливі суспільні функції. Е.Сміт виокремив серед них внутрішні та зовнішні. Зокрема, зовнішніми функціями Е.Сміт називає територіальну (окреслення соціального простору, демаркація історичної території, розміщення спільноти у просторі й часі); економічну (сприяння контролю над територіальними і людськими ресурсами, визначенню поділу праці, пересуванню товарів та робочої сили, розподілу ресурсів між членами нації у межах держави); політичну (легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов'язків, забезпечення громадського порядку та солідарності). Внутрішніми функціями є згуртування членів спільноти як «людей однієї національності» і «громадян»; розвиток соціальних зв'язків між індивідами та класами; створення набору спільних вартостей, символів і традицій, які базуються на спільній культурній спадщині та культурній спорідненості [10; с. 24].

З метою поглиблення результатів дослідження та вивчення смислового наповнення образу держави у свідомості молоді, на другому етапі дослідження респондентам було запропоновано проранжувати два конструкти - образ держави та образ країни. При цьому враховуючи темпоральну функцію пам'яті, респондентам було запропоновано змодельувати ідеальні образ. Темпоральний аспект також дозволив зняти негативні почуття та емоції.

Так, студентами було проранжовано 26 конструктів. У такий спосіб було виділено базові конструкти, що й формують ядро образу та забезпечують ідентифікаційний базис, тобто репрезентацію держави.

У процесі аналізу результатів дослідження було виявлено, що образи держави та країни є різними, їхня конфігурація майже не пересікається і не повторюється, а скоріше доповнює один одного. Молодь розмежовує образ держави як інститут влади та образ країни як спорідненої спільноти. Іншими словами, зовнішня організація суспільного життя, цінність норм і права підсилюються ціннісними принципами співжиття. Взаємозв'язок між інтепретативними схемами образів свідчить про їхню помірну узгодженість (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена і становить 0,46).

Як бачимо, молодь формує свій особливо "адаптований", прийнятний та комфортний образ реальності. Самовияв смислових конструктів зумовлюється адаптивними можливостями, її інтерпретативною продуктивністю та здатністю до конструктивної інтерпретації ситуації. Інтерпретація є важливим механізмом конструювання схем самовиявлення, вивчення яких, очевидно, має стати наступним кроком дослідження.

Таким чином, конфігурація образів молоді значною мірою визначається конструктами, які циркулюють у соціальній реальності. На їхній основі особа (чи

суспільство) здатні визначати себе як суб'єкта дії, будувати діяльнісний аспект буття, формувати співбуття з оточенням, окреслювати своє місце в суспільстві чи в державі та світовій спільноті загалом.

Варто зазначити, що у представлених образах переважають умовно-динамічні смислові конструкти, а не ті, які є умовно-статистичними (незмінні – територія, мова, національна ідея, культурна спадщина). Це дозволяє говорити про процес творення у свідомості молоді нового бачення ролі держави.

Образ держави представлено, по-перше, через конструкти економічного розвитку, по-друге, територіального знаходження та третю позицію займають конструкти правового регулювання відносин (права особи, рівність всіх перед законом, соціальний захист). У конфігурацію образу також включено конструкти «єдиної мови» та «національності», тоді як конструкт «спільна історія» не ввійшов у межі конфігурації. Тобто, даний образ представлено через єдність етнічної ідентичності та соціально-економічних процесів. Основні очікування полягають у забезпеченні економічного зростання. Конструкт «влада закону» є тим значенням, що підкреслює роль держави у життя спільноти. Для порівняння, в образ країни - він не ввійшов. Цікаво, що при побудові образу країни, конструкт «територіального знаходження» опускається з 3 позиції на 12. Очевидно, межі країни як соціокультурного простору бачаться молоддю значно ширшими, виходять за межі етнічної демаркації.

При конструюванні образу країни молодь головною вимогою ставить «рівність всіх перед законом», «свобода слова для всіх громадян» та «права особи». Тобто, конструкти, які мають забезпечувати правові норми співжиття, є найбільш важливими та актуальними. Молодь прагне жити у правовій державі, де будуть поціновуватися її можливості та індивідуальні свободи. Економічне зростання на другому місці. Так, актуальні ті конструкти, які в змозі забезпечити психологічну безпеку та право на рівність і свободу. Акцентується увага на наповненості соціального простору ціннісно-правовими гарантіями співжиття (соціальний захист, соціальна справедливість, захист та опіка, довіра та повага). Третю групу складають конструкти національної приналежності. Образ країни на відміну від образу держави доповнено такими конструктами як „спільність історії”, „свобода слова для всіх громадян”, „довіра та повага”, «єдність релігійно-світоглядних уявлень», а витіснено – „солідарність”, „спільність переконань та поглядів”.

Варто відзначити, що конструкт „спільна історія” є не значимою характеристикою у двох групах образів. Очевидно модель прийнятного минулого у свідомості молоді не сформована. Офіційна версія історичного досвіду народу має більше запитань, ніж відповідей. Вона не дає почуття достовірності та впевненості.

Найвищу ступінь значимості серед умовно-статистичних конструктів отримала характеристика «етнічної території». Конструкти спільності мови та національної приналежності менш актуальності. Мова та національність набирає більшої виразності в образі держави, а спільність історії - в образі країни. Значно поступаються місцем конструкти – «єдність релігійно-світоглядних поглядів» та «спільність переконань». Думаю, у свідомості молоді, вони є тими ментальними конструктами, які циркулюють у свідомості молоді як «родовий досвід поколінь», але вони активно доповнюються тими, - які можуть гарантувати соціальні права

та економічні досягнення. Територіальна цілісність є головною ознакою сучасної держави.

Отже, конструкти, що демонструють сприйняття образу держави взаємозумовлені та одночасно ієрархічно структуровані. Відповідно серед них є група базових соціально-етнічних конструктів, що формують стрижневі елементи ядра образу, які забезпечують ідентифікаційний базис - репрезентацію та впізнаваність спільноти й держави у міжнародному середовищі. Та поряд із цим виявлено домінування конструктів правового та соціально-економічного змісту, тобто, прагнення молоді жити в успішній та правовій державі. Наратив минулого збагатив молодь новим досвідом, заклав цеглину цінності правової організації для щасливого майбутнього.

Зазначимо, що наратив минулого забезпечує молодь двома принципами смислотворення: сприйняття та опору, тобто, відданості домінуючому тексту та критичного до нього ставлення. Розуміння історії спільноти у цьому контексті постає як постійний процес самоусвідомлення та самореалізації.

У такий спосіб, за результатами дослідження, можна зробити **висновок**, що образ держави:

- є знаково-символічною моделлю;
- складається з етнічно-міфологічних, світоглядних, суспільно-політичних, правових та моральних конструктів;
- забезпечує ідентифікаційний базис через етнічно-міфологічні та суспільно-політичні значення;
- характеризується домінуванням у свідомості сучасної молоді правових та соціально-економічних конструктів;
- не має моделі прийнятного минулого;
- забезпечує молодь двома принципами смислотворення: сприйняття та опору.

Список використаних джерел

1. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память // интернетресурс: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
2. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л.Макаров – М.:ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
3. Чепелева Н.В. Наративні психотехнології / Чепелева Н. В. та ін. ; за заг. ред. Чепелевої Н. В. - Київ : Главник, 2007. – 159.
4. Заграй Л.Д. Соціально-психологічні механізми конструювання гендерного досвіду особистості у молодіжних субкультурах: дис. ... д-ра психол. наук. /Л.Д.Заграй. - К, 2013. – 454 с.
5. Серета В. В. Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні : дис. ... канд. соціолог. наук: 22.00.04. / В. В. Серета. – К., 2005. – 477 с.
6. Яремчук О.В. Проблема спадкоємності історичної традиції // інтернетресурс: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=5084.0>
7. Хазратова Н. Типологічна модель індивідуально-психологічного образу держави // Соціальна психологія, 2004, № 4 (6), с. 3-13.
8. Позняк С.І. Соціальні уявлення про громадянськість в структурі громадянської компетентності учнівської молоді // Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування. Колективна монографія. // За ред. І.В.Жадан. – К. – 2007. – С.145-181.
9. Дж. Келли Теория личностных конструктов // интернетресурс: <http://dan.kiev.ua/2010/10/15/teoriya-lichnostnyih-konstruktov-chast-1-individualnost/>
10. Сміт Е. Національна ідентичність // Інтернетресурс: <http://www.e-reading.ws/book.php?book=1011251>

Отримано 20.06.2014 р.